

Brno 2004
Lékařská fakulta

UČITEL

(seminární práce – moderní pedagogika)

OPTIKA A OPTOMETRIE

Jana Kadavá
Šárka Trnečková
Martina Veselá

Kdo je učitel? (vymezení pojmu)

V běžném jazyce je odpověď jasná : „*Výraz učitel označuje osobu, která vyučuje ve škole.*“ Pro odborné a vědecké účely už není tato záležitost tak jednoznačná. Osoba pečující o děti v mateřské škole, profesor na univerzitě, školitel kandidátů na diplomatickou práci v Japonsku ... jsou všichni učitelem? Pro objasnění učitelské profese budeme muset použít zpřesňující definice.

1. Edukátor (starší český ekvivalent „vzdělavatel“)

- profesionál, který provádí edukaci (vyučuje, vychovává, školí, zacvičuje, trénuje, instruuje aj.)
- edukační činnost je charakteristická pro řadu profesí, nejen pro učitelskou profesi (různé kursy a školící přednášky,...)

2. Pedagogický pracovník

- nesprávné synonymum ke slovu učitel; učitel je pouze součást skupiny nazvané pedagogičtí pracovníci
- do této skupiny patří učitelé (včetně ředitelů a zástupců ředitelů), vychovatelé škol a školských zařízení, mistři odborné výchovy, vedoucí pracovišť středních odborných a jiných učilišť a středisek praktického vyučování, instruktoři tělesné výchovy a trenéři sportovních škol a sportovních tříd
- zvláštní kategorie *akademický pracovník* (akademickými pracovníky jsou zaměstnanci vysoké školy, kteří vykonávají jakoukoliv pedagogickou činnost)

3. Učitelská profese

- pojem profese znamená „povolání spojené s určitou kvalifikací nebo odbornými znalostmi a dovednostmi, většinou vykonávané na základě zákonného oprávnění“ ; to plně odpovídá i chápání učitelské profese

4. Učitel: definice

- význam výrazu „učitel“ se obecně jeví natolik zřejmý, že v odborných pracích z oblasti pedagogiky není vůbec definován

Typologie učitelů

Ve všech popisech učitelské profese je nutno mít a zřeteli, že socioprofesní skupina „učitelé“ je vnitřně velmi diferencována. Nejmarkantnější je typologizace podle toho, *na kterém druhu a stupni školy učitelé pracují*. Ve školním roce 2000/2001 počet učitelů v ČR činil 175500 osob. Z toho téměř 40% představují učitelé základních škol, výrazně silnou kategorii představují i učitelky mateřských škol a učitelé vysokých škol. Z tohoto rozložení vyplývá nutnost orientace pedagogického výzkumu týkajícího se učitelské profese na ty kategorie učitelů, které představují nejrozsáhlejší skupiny.

Uvnitř učitelské profese působí také výrazné *specifičnosti podle oborů, resp. vyučovacích předmětů*. Na jedné straně působí skupina učitelů „univerzalistů“, tj. vyučujících všechny předměty daného stupně (především učitelé 1. stupně ZŠ), na druhé straně je velký počet učitelů specializovaných na jednotlivé předměty či obory.

Typologie učitelů má závažné důsledky pro vzdělávání učitelů, jak se to projevuje u nás i v jiných zemích. Např. všeobecně se uplatňuje přístup, podle něhož čím nižší stupeň školy, pro který je učitel vzděláván, tím je obvykle kratší a méně náročná profesní příprava.

Pracovní náplň učitelů

Učitelskou profesi lze zajisté nejlépe charakterizovat tím, že se popíše a objasní to, co vlastně učitelé vykonávají. Základní normou pro všechny české učitele je zákon č. 29/1984 Sb., ve znění pozdějších úprav, který vymezuje v § 51, odst. 2, **povinnosti pedagogických pracovníků**: Podle tohoto ustanovení pedagogičtí pracovníci jsou povinni:

- vychovávat žáky ve smyslu vědeckého poznání a v souladu se zásadami vlastenectví, humanity a demokracie;
- svědomitě se připravovat na svou práci;
- dále se vzdělávat.

Tím jsou ze zákona určeny tři základní složky činností učitelé profese, tj. *edukace – příprava na edukaci – sebevzdělávání*.

Podrobnější vymezení náplně učitelých činností ustanovuje další právní norma – *Pracovní řád pro zaměstnance škol a školských zařízení* (2001, aktualizované vydání). K tomu je třeba započítat ještě další závazné činnosti učitelů podle čl. 8 *Pracovního řádu* o povinnostech pedagogických pracovníků., zejm. povinnost

- vykonávat výchovně vzdělávací činnost s přihlédnutím k ochraně žáků před riziky poruch jejich zdravého vývoje;
- dodržovat učební plány, učební osnovy, případně jiné schválené učební dokumenty, organizační předpisy a předpisy k zajištění bezpečnosti a ochrany zdraví při práci a při vyučování a výchově;
- informovat žáky o výsledcích jejich vzdělávání, v případě nezletilých též jejich zákonného zástupce;
- spolupracovat s výchovným poradcem školy, školním metodikem prevence, případně se zařízeními pedagogicko-psychologického poradenství a orgány sociálně právními ochrany dítěte.

Jaká je ale náplň skutečné práce učitelů? Na to je velmi nesnadné najít odpověď. Z výzkumů vyplývají překvapivé poznatky o faktické náplni práce českých učitelů:

- **vyučování** je sice nejvíce zastoupenou činností v souboru aktivit učitelů, ale představuje jen zhruba 1/3 v celkovém objemu jejich pracovního času za týden.
- **činnosti související s vyučováním** tvoří také skoro 1/3 v objemu pracovního času (příprava na vyučování, opravy žákovských prací aj.)
- **jiné činnosti**, zvláště mimoškolní, mají v objemu pracovního času učitelů velmi malý podíl – např. spolupráce s rodiči (1,1 - 1,9%), veřejná činnost (0,5 - 0,6%) atd.

Je třeba se zmínit, že 24. září 2004 vyšel nový zákon o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a jiném vzdělávání (školský zákon).

Pracovní zátěž učitelů

Všeobecně se uznává, že učitelé nepatří k snadným, pokud jde o pracovní zátěž. Podle Řehulky a Řehulkové (1998) je důležité posuzovat výkon učitelé profese na základě studia tělesné zátěže a psychické zátěže.

Z hlediska **fyzické zátěže** sami učitelé většinou nehodnotí svou profesi za nadprůměrně fyzicky zátěžovou. Avšak na druhé straně mnoho učitelů pociťuje po vyučování fyzickou únavu, časté jsou stížnosti na bolest nohou aj. Specifickým problémem či nemocí z povolání je u učitelů hlasová zátěž.

Ještě významnější je svými negativními důsledky pro zdraví učitelů **psychická zátěž**. Podle Řehulky a Řehulkové (1998) je zde možno rozlišovat tři složky zátěže:

- *senzorická zátěž*, jež je v učitelé profesi poměrně značná, neboť učitelé pracují při plném až vyostřeném vědomí, s vysokými nároky na zrak a sluch aj.

- *mentální zátěž*, která je v učitelském povolání vytvářena především psychologickými problémy, které vyvstávají při práci s žáky, s řízením třídy, s poznáváním a formováním osobnosti žáků aj.
- *emocionální zátěž*, je u učitelů základních škol nejvýraznější; vzniká z toho, že učitel je velmi často emocionálně angažován na sociálních vztazích, jež v jeho práci vznikají.

Někteří autoři poukazují na některé dílčí výzkumy vlastní i jiných autorů, jež dokládají vysokou míru neuroticismu u učitelů, zvláště u žen – učitelek ZŠ.

Profesní a životní dráhy učitelů

Podobně jako v jiných profesích, i v učitelství existují určité vývojové etapy a typické životní dráhy. Obecně se soudí, že jsou ve vztahu k výkonnosti, resp. kvalitě práce učitelů. Protože vývoj profesní dráhy učitelů je dosti prozkoumaný, dají se identifikovat jeho jednotlivé etapy:

- *volba učitelské profese* (motivace ke studiu učitelství) -
- *profesní start* (učitel - začátečník) – všeobecně se považuje první rok učitelovy práce ve škole a rozhodující období pro utváření jeho profesních dovedností a pro adaptaci na úkoly a podmínky, v nichž vykonává své povolání; v zahraničí i u nás se přitom projevuje šok z reality (profesní náraz) u začínajících učitelů, kteří s větším či menším překvapením zjišťují, že nejsou náležitě připraveni na všechno, co od nich práce ve škole vyžaduje.
- *profesní adaptace* (první roky ve výkonu učitelského povolání)
- *profesní stabilizace* (zkušený učitel, učitel – expert) – zkušeným profesionálem (učitel – expert) se učitel stává asi po pěti a více letech výkonu povolání
- *profesní vyhasínání* (vyhoření) - poslední bod profesní dráhy učitelů, profesní vyhasínání či vyhoření, se často označuje jako tzv. burnout syndrom; je to stav, kdy profesionál ztrácí zájem o svou práci, provádí ji jen rutinně a bez nadšení, výkon profese jej vyčerpává; u učitelů to je spojeno hlavně s únavou z vyučování, s obavami ze styku s rodiči, se zklamáním z vlastní profesionální úspěšnosti, s nezájmem o další sebevzdělávání, s odporem k veškerým pedagogickým inovacím aj.

S těmito etapami souvisejí přidružené procesy ve vývoji učitelské profese, zejména *profesní kontinuita* (kdy učitelé setrvávají v průběhu života u svého povolání) a *profesní migrace* (kdy učitelé přecházejí od své profese k jiným povoláním).

Poslední bod profesní dráhy učitelů, profesní vyhasínání či vyhoření, se často označuje jako tzv. burnout syndrom. Je to stav, kdy profesionál ztrácí zájem o svou práci, provádí ji jen rutinně a bez nadšení, výkon profese jej vyčerpává. U učitelů to je spojeno hlavně s únavou z vyučování, s obavami ze styku s rodiči, se zklamáním z vlastní profesionální úspěšnosti, s nezájmem o další sebevzdělávání, s odporem k veškerým pedagogickým inovacím aj.

Prestiž učitelů

Prestiž je definována jako váženost, jíž se lidé ve společnosti těší, a je jedním u předpokladů úcty, kterou si navzájem prokazují. Možná je dost překvapující, že povolání učitele je českou veřejností hodnoceno jako vysoce prestižní. V české škále povolání (Tuček, Machonin, 1993) se umístil „vysokoškolský učitel“ na 3. místě a „učitel základní školy“ na 7. místě v žebříčku 70 hodnocených povolání.

S tím je v kontrastu to, že sami učitelé jsou spíše skeptičtí v hodnocení prestiže své profese, což je možná i jedním z faktorů rozhodujících o tom, že někteří učitelé opouštějí své povolání a věnují se jinému. Sebehodnocení učitelů je založeno na mnoha faktorech. Jde především reakci na nízké platové hodnocení, zejména ve srovnání s méně náročnými povoláními i s profesemi vyžadujícími vysokoškolskou kvalifikaci.

Feminizace

Feminizace v profesní skupině českých učitelů dosahuje vskutku vysoké úrovně. Ale v mezinárodním srovnání nejsou čeští učitelé v tomto ohledu ničím výjimečným. Jak konstatují experti OECD (The Organisation for economic Co-operation and development), ve všech zemích OECD vysoce převažují ženy učitelky v předškolní výchově, v primárních školách a v nižších sekundárních školách. Ve vyšších úrovních školství se podíl mužů zvyšuje, až v terciálním vzdělávání (magisterské studium) muži mají větší podíl mezi učiteli než ženy. Zde ale má české učitelstvo některé odlišnosti:

- na jedné straně je u nás vskutku mnohem nižší zastoupení mužů v učitelstvu základního a středního vzdělávání než v řadě zemí OECD,
- na druhé straně je u nás vůbec nejvyšší zastoupení žen mezi učiteli v terciálním vzdělávání oproti zemím OECD, čímž je vlastně tato úroveň školství co do zastoupení obou pohlaví mezi učiteli ČR nejvyrovnanější.

Není možno tvrdit, že české základní školství je „horší“ než v jiných zemích z toho důvodu, že v něm působí převážně ženy učitelky, protože chybí věrohodné nálezy o tom, s jakými výsledky v našich školách vyučují ženy na rozdíl od mužů.

Kvalifikace učitelů a pedagogická způsobilost

V profesi učitelů, podobně jako v jiných povoláních, se kvalifikace vytváří ze dvou zdrojů: na základě formálního vzdělávání a na základě praktických zkušeností při výkonu povolání (plně kvalifikovaný učitel v tomto smyslu je až „učitel – expert“, nikoliv „ učitel – začátečník“).

Zatímco kvalifikace učitelů je jednoznačně dána požadavkem na minimální úroveň počáteční přípravy učitelů, pedagogická způsobilost má širší obsah i závažnost. Lze to vyjádřit tak, že ten, kdo dosáhl kvalifikace učitele, ještě nemusí mít způsobilost k výkonu povolání. Pedagogická způsobilost učitele není jen to, co se nabývá pouze studiem, přípravou, nýbrž i to, jak je daný pracovník osobnostně vybaven pro vykonávání činností učitele.

Literatura:

PRŮCHA, J. *Učitel*. 1. vyd. Praha: Portál s. r. o., 2002. ISBN 80-7178-621-7
ŘEHULKA, E., ŘEHULKOVÁ, O.: Problematika tělesné a psychické zátěže při výkonu učitelského povolání. In: *Učitelé a zdraví*, 1. Brno, Nakl. P. Křepelka 1998, s. 99-104